

Σύγκριση

Αρ. 33 (2024)

Οι μεταφράσεις του Chateaubriand στην Ελλάδα

Δέσποινα Προβατά

Copyright © 2025, Δέσποινα Προβατά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Προβατά Δ. (2025). Οι μεταφράσεις του Chateaubriand στην Ελλάδα. *Σύγκριση*, (33), 208–225. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrissi/article/view/38940>

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΡΟΒΑΤΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι μεταφράσεις του Chateaubriand στην Ελλάδα

Ο François-René de Chateaubriand, ο δικός μας Σατωβριάνδος, κατά άλλους Φραντζέσκος Αύγουστος Σατοβριάν (1805), Σχιατωβριάν ή και Σιατωβριάν, κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στη συλλογική μνήμη της νεότερης Ελλάδας. Εγγράφεται στα νεοελληνικά γράμματα με τη διπλή ιδιότητα, του φιλέλληνα και του λογοτέχνη, μαζί με άλλους Ευρωπαίους συγγραφείς και φιλέλληνες όπως ο Byron και ο Victor Hugo ή ο λιγότερο γνωστός σήμερα Béranger. Όταν πεθαίνει, τον Ιούλιο του 1848, οι ελληνικές εφημερίδες αποχαιρετούν πρωτίστως ένα φίλο της Ελλάδας. Γράφει τότε ο *Αιών*:

Το γήρας εστέρησεν από της Γαλλίας και όλου του κόσμου τον διάσημον συγγραφέα των *Μαρτύρων*, έναν των φιλελλήνων ευεργετών της Ελλάδος κατά τον υπέρ ανεξαρτησίας αγώνα του 1821, τον ένδοξον Σατωβριάνδον. Δεν ενθυμούμεθα, αν η ελληνική εξουσία απέδωκέ ποτε, ως εκ προσώπου τής επί τοσούτον ευεργετηθείσης παρ' αυτού και δια του καλάμου και δια της πολιτικής συνδρομής του Ελλάδος, ιδιόν τι δείγμα ευγνωμοσύνης [...] Η Ελλάς δεν θέλει λείψει κηρύτουσσα την ευγνωμοσύνην αυτής προς ένα, τον οποίον εχαρακτήρισαν αείποτε η φιλανθρωπία, η αλήθεια και τα γενναιότερα των αισθημάτων, όσα τιμώσι την ανθρωπότητα. (*Αιών*, αρ. φ. 886, 7 Ιουλίου 1848, έτος I, σ. 1).

Πόσο γνωστό όμως ήταν τότε ή και αργότερα στο ελληνικό κοινό το λογοτεχνικό του έργο; Η παρουσία του στην Ελλάδα δεν έχει μελετηθεί συστηματικά, το ίδιο και οι μεταφράσεις των έργων του. Δεν φιλοδοξούμε, βεβαίως, να καλύψουμε αυτό το κενό με την παρούσα μελέτη, θα επιχειρήσουμε όμως μια πρώτη καταγραφή και περιοδολόγηση της παρουσίας του στην Ελλάδα μέσω των μεταφράσεων του έργου του, εστιάζοντας στον 19ο αιώνα. Παρακολουθώντας χρονολογικά το οδοιπορικό των μεταφράσεων του Chateaubriand, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις χρονικές στιγμές που καθόρισαν την παρουσία του στη χώρα και τη θέση που οι μεταφράσεις του καταλαμβάνουν στα ελληνικά γράμματα, συνεξετάζοντας την πρόσληψη που επεφύλαξε στο έργο του ο περιοδικός τύπος. Οδηγός μας είναι η βιβλιογραφία των μεταφράσεων του Chateaubriand που συγκεντρώσαμε και παραθέτουμε στο τέλος της μελέτης και στην οποία περιλαμβάνονται τόσο οι αυτοτελείς όσο και αποσπασματικές μεταφράσεις που εντοπίστηκαν στα περιοδικά.

Το 1801 ο Chateaubriand δημοσιεύει την *Atala ou les amours des deux sauvages dans le désert*, αισθηματικό αφήγημα στο οποίο συνυπάρχουν το εξωτικό στοιχείο, η ταξιδιωτική λογοτεχνία, οι προσωπικές εμπειρίες από το ταξίδι του στην Αμερική και διατυπώνεται η βαθιά πίστη του στη χριστιανική θρησκεία. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1805, –σχετικά κοντά στην ημερομηνία έκδοσης του πρωτοτύπου για τα δεδομένα της εποχής–, κυκλοφορεί ανώνυμα στη Βενετία η πρώτη ελληνική μετάφραση του έργου που φέρει τον τίτλο *Αταλά ή Έρωτες δύο*

αγρίων εγχωρίων της Βορείου Αμερικής ποίημα του Φραντζέσκου Αυγούστου Σατοβριάν. Μεταφρασθέν εκ της Γαλλικής εις την μιζοβάρβαρον Ελληνικήν φωνήν.¹

Το έργο εγγράφεται στο πλαίσιο του διαλόγου του ελληνικού Διαφωτισμού με τη δυτική παράδοση και έρχεται να καλύψει την ένδεια της νεότερης ελληνικής γραμματείας σε μυθοπλαστικά αφηγηματικά κείμενα. Αν σήμερα ξενίζει τον αναγνώστη η αναγραφή της γλώσσας άφιξης στη σελίδα τίτλου, στην περίοδο όπου εκδίδεται η μετάφραση η πρακτική αυτή υπογραμμίζει –όπως σημειώνει η Στέση Αθήνη– την αντίληψη για μια γλώσσα νέα, απλή και κατανοητή από πολλούς, ικανή παράλληλα να σταθεί επάξια απέναντι στο ξένο πρότυπο και υπό αυτή την έννοια απηχεί «ευρύτερες γλωσσικές ζυμώσεις που κυοφορούνται ή εκδηλώνονται κατά την περίοδο αυτή» (Αθήνη, 2010, σ. 379, 391).

Πίσω από την ανωνυμία της μετάφρασης κρύβεται ο Κωνσταντίνος Σταμάτης και στην αφετηρία αυτού του εγχειρήματος –που παραμένει άλλωστε η μοναδική μεταφραστική απόπειρά του– βρίσκεται η προσωπική γνωριμία του με τον Chateaubriand. Ο Σταμάτης υπηρετούσε από το 1801 έως το 1817 ως πρόξενος της Γαλλίας στην Civitavecchia. Την ίδια περίοδο ο Γάλλος συγγραφέας ανέλαβε, για διάστημα έξι μηνών το 1803, γραμματέας της γαλλικής πρεσβείας στη Ρώμη (Κουμαριανού, 1963, σ. 19-20). Ο Chateaubriand είχε μάλιστα βαφτίσει την κόρη του Σταμάτη, στην οποία, μεταξύ άλλων, είχε δώσει το όνομα Αταλά. Η μετάφραση δεν διαθέτει πρόλογο, οι πυκνές υποσημειώσεις όμως προδίδουν τον μεταφραστικό μόχθο του Κωνσταντίνου Σταμάτη. Μέσα από αυτές ο μεταφραστής αναλαμβάνει να μυήσει το ελληνικό αναγνωστικό κοινό με το ξένο αλλά και το εξωτικό, προσφέροντας γνώσεις χρήσιμες και διδακτικές συγχρόνως. Οι σημειώσεις που παραθέτει ο μεταφραστής στον «Πρόλογο» του Chateaubriand, όπου περιγράφονται τα βόρεια μέρη της Αμερικής, ο χώρος δηλαδή όπου εκτυλίσσεται η δράση, είναι συστηματικότερες και λεπτομερέστερες. Αφορούν τη γεωγραφία της περιοχής (εξηγεί, για παράδειγμα, την ανακάλυψη της Λουιζιάνας από τον René-Robert Cavelier de La Salle), σχολιάζει την εξωτική πανίδα και χλωρίδα ή παρουσιάζει στον έλληνα αναγνώστη άγνωστα εξωτικά πτηνά και ζώα, φυτά κλπ. Η μετάφραση αυτή πάντως δεν φαίνεται να συνάντησε ιδιαίτερη απήχηση στους ελληνόγλωσσους αναγνώστες καθώς δεν εντοπίζονται ίχνη αναγνωστικής πρόσληψης, στοιχείο που αποδίδεται αφενός στην τραγική έκβαση του αφηγήματος, που δεν συνάδει με την διάχυτη αισιοδοξία που χαρακτηρίζει τον Διαφωτισμό, και αφετέρου στο άγνωστο εξωτικό σκηνικό (Αθήνη, 2010, σ. 37).

Η Αταλά φαίνεται, όμως, να κίνησε το ενδιαφέρον και άλλου έλληνα μεταφραστή, ενός Ζακυνθινού, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Chateaubriand στο *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στον Μυστρά του παρουσίασαν μια χειρόγραφο ημιτελή ελληνική μετάφραση του έργου, που είχε γίνει από την ιταλική διάμεση:

Mes hôtes me montrèrent avec empressement des traductions imprimées de quelques ouvrages français : c'est, comme on sait, le Télémaque, Rollin, etc., et des nouveautés publiées à Bucharest. Parmi ces traductions, je n'oserais dire que je trouvai Atala, si M. Stamati ne m'avait aussi fait l'honneur de prêter à ma sauvage la langue d'Ho-

¹ Για λόγους οικονομίας, τα πλήρη στοιχεία των μεταφράσεων παρατίθενται στον βιβλιογραφικό κατάλογο στο τέλος της μελέτης.

mère. La traduction que je vis à Misitra n'était pas achevée ; le traducteur était un Grec, natif de Zante ; il s'était trouvé à Venise lorsque Atala y parut en italien, et c'était sur cette traduction qu'il avait commencé la sienne en grec vulgaire. Je ne sais si je cachai mon nom par orgueil ou par modestie ; mais ma petite gloriole d'auteur fut si satisfaite de se rencontrer auprès de la grande gloire de Lacédémone, que le portier de l'archevêché eut lieu de se louer de ma générosité : c'est une charité dont j'ai fait depuis pénitence. (Chateaubriand, 1811, σ. 98-99).

Το 1825 ο Chateaubriand, που πλέον έχει εγκαταλείψει τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών ήδη από το 1824, πρωτοστατεί στην ίδρυση του γαλλικού φιλελληνικού κοιμητηρίου (Comité grec de Paris) και δημοσιεύει το περίφημο φυλλάδιο *Note sur la Grèce* με το οποίο συμβάλλει στην ενεργοποίηση του φιλελληνικού κινήματος. Το φυλλάδιο μεταφράζεται ανώνυμα και κυκλοφορεί την ίδια χρονιά στο Παρίσι από το τυπογραφείο του Firmin Didot με τον τίτλο *Υπόμνημα περί της Ελλάδος του Κ. Αντικόμητος Σατωβριάνδου, μέλους μιας από τας υπέρ των Ελλήνων εταιρείας*. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα ότι η μετάφραση αυτή πιθανώς να οφείλεται στον Αδαμάντιο Κοραή (Πρωτοψάλτης, 1962, σ. 235), κάτι που δεν θα πρέπει να αποκλειστεί δεδομένης της στενής συνεργασίας του Κοραή με τον Γάλλο τυπογράφο και φιλέλληνα.

Λιγότερο γνωστή είναι η μετάφραση της *Note sur la Grèce* από τον Νικόλαο Σπηλιάδη, που δημοσιεύεται συσταχωμένη με τη μετάφραση του έργου του Louis-Pierre Édouard Bignon *Τα μυστικοσυμβούλια και οι λαοί από το 1815 έως σήμερα* (*Les cabinets et les peuples depuis 1815 jusqu'à la fin de 1822*). Ο μεταφραστής «δωρίζει» –όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά σημειώνει– στους συνδρομητές της μετάφρασης του έργου του Bignon τη μετάφραση του φυλλαδίου του Chateaubriand. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της μετάφρασης του Σπηλιάδη έγκειται σε δύο υποσημειώσεις στις οποίες σχολιάζει τις θέσεις του Chateaubriand για το ελληνικό ζήτημα, που μοιάζουν στα μάτια του πρωτεργάτη του Αγώνα του '21 μάλλον ως μετριοπαθείς τοποθετήσεις ενός προσεκτικού διπλωμάτη (Jouanny, 1968, σ. 50-51).

Το φυλλάδιο αυτό, το οποίο διακινήθηκε πολύ στους φιλελληνικούς κύκλους της Γαλλίας, κίνησε το ενδιαφέρον του Νικόλαου Πίτκολου, που είχε εκφράσει την πρόθεση να το μεταφράσει. Φαίνεται ωστόσο ότι η πρωτοβουλία αυτή δεν τελεσφόρησε (Kirkova, 1968, σ. 143). Ο θαυμασμός του εντούτοις προς τις φιλελληνικές πρωτοβουλίες του Chateaubriand διοχετεύτηκε στη μετάφραση του ποιήματος του Béranger « À M. De Chateaubriand », το οποίο συμπεριέλαβε στα *Φιλομούσου πάρεργα* (1838).²

Η δημοσίευση του *Υπομνήματος περί της Ελλάδος* με τις δύο ταυτόχρονες, εντέλει, μεταφράσεις του, την μία μάλιστα δημοσιευμένη στο επαναστατημένο Ναύπλιο, υποδηλώνει αφενός το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Ελλήνων για το φυλλάδιο του Chateaubriand και αφετέρου την απήχηση που έχει πλέον ο συγγραφέας στη χώρα. Ο Chateaubriand εισέρχεται λοιπόν στην Ελλάδα πρώτα με την ιδιότητα του πολιτικού και του φιλέλληνα, πριν ακόμη το λογοτεχνικό του έργο καταστεί γνωστό διαμέσου των μεταφράσεων.

² Ν. Πίτκολος, *Φιλομούσου πάρεργα, ήτοι συλλογή ποιηματίων, των μέν πρωτοτύπων, των δέ μεταφρασμένων από διαφόρους γλώσσας, μέ τό κείμενον άντικρυ*. Παρίσι, Didot, 1838, σ. 159-171. Για τον Πίτκολο και τις μεταφραστικές δοκιμές του βλ. Αθήνη (2010, σ. 265-284).

Θα πρέπει να περιμένουμε την τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα, και μάλιστα τον θάνατο του Γάλλου συγγραφέα, για να δούμε την έναρξη μιας συστηματικότερης μεταφραστικής διαδικασίας που θα καταστήσει γνωστά στο ελληνικό κοινό τα σημαντικότερα έργα του. Το ενδιαφέρον για τον Chateaubriand αναζωπυρώθηκε το 1848, χρονιά του θανάτου του, όπως φαίνεται από τις συχνότερες αναφορές στο όνομά του στις σελίδες εφημερίδων και περιοδικών. Ωστόσο, πρόκειται ως επί το πλείστον για σύντομες μνείες ή δημοσίευση αποφθεγμάτων και φράσεων του Chateaubriand. Δεν παρατηρείται καμία μεταφραστική πρωτοβουλία και έτσι το έργο του παραμένει ακόμα άγνωστο στο μη γαλλόφωνο ελληνικό κοινό.

Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο με τον πνευματικό κόσμο της χώρας, που λόγω της γαλλομάθειας είχε τη δυνατότητα να διαβάσει και να εκτιμήσει το έργο του από το πρωτότυπο. Το 1848 ο Ιωάννης Καρασούτσας, που επεδίωκε διάλογο με τη γαλλική λογοτεχνία υιοθετώντας τη γαλλική γλώσσα για να συνθέσει πρωτότυπα έργα (Provatá, 1990), δημοσιεύει ένα μακροσκελές ποίημα γραμμένο στα γαλλικά με τίτλο *Hommage d'un Grec aux mânes de Chateaubriand comme poète et comme ami de la Grèce* (Caratzutza, 1848). Το ποίημα συμπεριελήφθη την επόμενη χρονιά στην ποιητική του συλλογή *Απάνθισμα ποιητικόν* (1849, σ. 78-82) και αργότερα, το 1860, στη *Βάρβιτο* με διαφοροποιημένο τίτλο («*Élégie sur la mort de Chateaubriand*», σ. 188-191). Ο Καρασούτσας, αναδεικνύει τη φιλελληνική του στάση και τον διεκδικεί ως τέκνο της Ελλάδας:

O vous morts trop vivans qui fûtes nos aïeux,
De l'ombreux Élysée habitans bienheureux,
Vous Socrate et Platon, et vous surtout Homère,
Voilà ce que vous dit la Grèce votre mère :
Cette ombre qui vous vient à l'air noble, au front grand,
Que la terre a nommé François Chateaubriand,
Elle est aussi mon fils qu'à bon droit je réclame ;
Il portait mon cachet et respirait mon âme.
Prenez le dans vos rangs, et qu'il vive à toujours
De contemplation, de parfum et d'amour

(*Hommage d'un Grec aux mânes de Chateaubriand*, σ. 4)

Όμως, μολονότι το έργο του Chateaubriand δεν ήταν ακόμη προσβάσιμο στο ευρύ κοινό, δεδομένου ότι καθυστέρωσε η μεταφραστική διαδικασία, είχε ήδη βρει τη θέση του στα σχολικά εγχειρίδια της γαλλικής. Πρώτος ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής εντάσσει στη *Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία* του (1842), την πρώτη εγκεκριμένη γαλλική χρηστομάθεια που χρησιμοποιήθηκε στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αποσπάσματα από το *Génie du christianisme*, την *Atala* και το *Itinéraire de Paris à Jérusalem*.³ Έτσι, οι Έλληνες μαθητές έρχονται πρώτοι σε επαφή με το έργο του Chateaubriand και μάλιστα στο πρωτότυπο. Κατά τον 19ο αιώνα η εκμάθηση της γαλλικής γλώσσας γινόταν βάσει της λεγόμενης «παραδοσιακής μεθόδου», που στηριζόταν στο δίπολο γραμματική-μετάφραση και ο μαθητής λει-

³ Σε όλες σχεδόν τις χρηστομάθειες του 19ου αιώνα που χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες του μαθήματος της γαλλικής γλώσσας βρίσκουμε αποσπάσματα έργων του Chateaubriand. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις χρηστομάθειες των Ιωάννη Καρασούτσα (1855), Ιωάννη Λαστίκ (1868), Γεωργίου Ζαδέ (1876) και του Αντωνίου Τζαννετάκη Στεφανόπολι (1884).

τουργούσε στο μάθημα ως ένα άτυπος μαθητευόμενος μεταφραστής. Η μετάφραση ήταν ουσιαστικά η σημαντικότερη γλωσσική άσκηση. Έτσι, ακόμα και με αυτές τις αμφιβόλου αποτελέσματος πρακτικές, όσον αφορά τουλάχιστον την εκμάθηση και την εμπέδωση της γαλλικής γλώσσας, οι Έλληνες μαθητές ερχόντουσαν σε επαφή με πρωτότυπα γαλλικά έργα. Γνώριζαν, έστω και μερικώς, το έργο συγχρόνων τους γάλλων συγγραφέων και μάλιστα στην περίπτωση του Chateaubriand, προτού ακόμα το έργο του μεταφραστεί στα ελληνικά.

Αυτήν ακριβώς την πρώιμη αναγνωστική διαδικασία και επαφή με τη γαλλική λογοτεχνία αποτυπώνει το *Δοκίμιον ιστορικών περί της Γαλλικής φιλολογίας* του Ιωάννη Μινώτου, νεαρού φοιτητή του πανεπιστημίου, που ερανίζεται και δημοσιεύει το 1845 την πρώτη απόπειρα σύνθεσης της ιστορίας της γαλλικής γραμματολογίας. «Πρώτον εκ των συγχρόνων Γάλλων συγγραφέων» χαρακτηρίζει τον Chateaubriand και παρουσιάζει με εγκωμιαστικά λόγια το έργο του (1845, 393-410). Προσπερνά το *Οδοιπορικό (Itinéraire de Paris à Jérusalem)*, παρά το γεγονός ότι περιγράφει το πέρασμα του Chateaubriand στην Ελλάδα, παραθέτει απλά τίτλους για τα *Αταλά* και *Νατχάιους (Les Natchez)* και επιμένει περισσότερο στους *Μάρτυρες (Les Martyrs)* – την εποποιία σε πεζό λόγο του Chateaubriand, την οποία θεωρεί εφάμιλλης αξίας με τον *Τηλέμαχο* του Fénelon. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

Μας κατέλιπε λαμπρόν μνημείον το *Οδοιπορικόν* αυτού (*Itinéraire*) ως των εν τη Αμερική την *Ατάλαν* και τους *Νατχάιους*. Φαντάσου λοιπόν, μέγαν ποιητήν, προικισμένον με τοσαύτην μεγαλοφυΐαν, απορρωφώσαν τοσούτων ειδών εμπνεύσεως και εντυπώσεως· οποίον από της χωνεύσεως αυτών εν τη φαντασία αυτού έξοχον έργον δεν μέλλει να λάμψη εις τα όμματά σου; Το έργον τούτο εισίν οι *Μάρτυρες*, μέγας και υψηλός επικός ύμνος προς την δόξαν και τον θρίαμβον της θρησκείας του Χριστού (Μινώτος, σ. 406-407).

Ο Μινώτος υπερασπίζεται μάλιστα το έργο του Chateaubriand, που είχε δεχτεί ποικίλες επικρίσεις, και το τοποθετεί ως συνέχεια του *Génie du christianisme*, χαρακτηρίζοντάς το «μεγάλη διαμαρτύρησις υπέρ της θρησκείας κατά της αθεΐας του εκπνεύσαντος αιώνας» (Μινώτος, 1845, σ. 408).

Αν και ο Μινώτος επιμένει να τονίζει σχεδόν αποκλειστικά το χριστιανικό στοιχείο στο έργο του Chateaubriand, η χρονιά κατά την οποία δημοσιεύει το δοκίμιό του, το 1845, αφήνει να διαφανεί μια αλλαγή στα αναγνωστικά ήθη. Με αφετηρία το έτος 1845 παρατηρείται μια σημαντική στροφή από τα διδακτικά και ωφέλιμα αναγνώσματα προς τα τερπνά (Ντενίση, 1995, σ. 34), με παράλληλη ενίσχυση της αφηγηματικής πεζογραφίας του ρομαντισμού. Αυτό συμβαίνει αρχικά στα κέντρα του έξω ελληνισμού.⁴ Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι το 1841 εκδίδεται στη Σμύρνη από τον Σπύρο Αυλονίτη μια νέα μετάφραση της *Αταλά*. Το έργο λανθάνει και είναι γνωστό μόνο από αγγελίες έκδοσης, ενώ δεν είναι καν σαφές

⁴ Για το θέμα βλ. και Αλέξης Πολίτης, «Αναζητώντας την πεζογραφία και τους πεζογράφους, 1830-1880», Αστέριος Αργυρίου κ.ά. (επιμ.), *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση*, Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο 2-4 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, τ. 1, σ. 85-96. Αλέξης Πολίτης, «Η μετάφραση της Κορίννας στα 1835. Η ώρα της πεζογραφίας», *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμ. Νάσος Βαγενάς, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 1997, σ. 206 και 218.

από το κείμενο της αγγελίας αν ο Αυλονίτης είναι μόνο ο εκδότης ή και ο μεταφραστής του (Σέρβου, 1988, σ. 445).

Έπεται η Αθήνα, όπου το 1848, χρονιά του θανάτου του συγγραφέα, κυκλοφορεί η τρίτη κατά σειρά μετάφραση της *Αταλά*, αυτή τη φορά μαζί με το *Ρενέ*, από τον Κ. Κόκλα. Φέρει μάλιστα την ένδειξη «14^η έκδοση», στοιχείο που δεν κατέστη δυνατόν να επιβεβαιωθεί μια και δεν ανευρίσκεται παλαιότερο αντίτυπο σε καμία ελληνική βιβλιοθήκη.

Κατά τη δεκαετία 1850-1860 δεν εντοπίζονται αυτοτελείς μεταφράσεις του Chateaubriand, εκτός από τα *Συμβάντα του τελευταίου Αβεγκεράγου* (*Les Aventures du dernier Abencerage*), που εκδίδεται στο Ναύπλιο το 1854, έργο συσταχωμένο με ένα επίσης μεταφρασμένο ιστορικό αφήγημα του Émile-Marc Saint-Hilaire με τίτλο *Η επίσκεψις εις τους τρεις τάφους*.⁵ Ο μεταφραστής, Ιωάννης Κασσιέρης, καταλυματίας τάγματος Ι' τάξεως, αφουγκραζόμενος ενδεχομένως τις επικρίσεις που ήδη δέχεται το μυθιστορηματικό είδος, παραμερίζει την ερωτική θεματική της νουβέλας η οποία, με φόντο τη σύγκρουση των δύο θρησκειών, ξετυλίγει τον απέλπιδα έρωτα ενός μουσουλμάνου και μιας χριστιανής στη Γρανάδα, και τονίζει τον ιστορικό χαρακτήρα της, ο οποίος ασφαλώς ικανοποιεί το αίτημα της ωφέλειας. Παραμένει εξάλλου φειδωλός στον σύντομο πρόλογό του, δεν εστιάζει στην ταυτότητα του συγγραφέα αλλά ούτε και στο περιεχόμενο του έργου. Αντιθέτως προσκαλεί τον αναγνώστη να ανακαλύψει μόνος του την αξία και την ιδιότητα των προσώπων του έργου:

Εκ της αναγνώσεως της διηγήσεως ταύτης κατανοεί ευκόλως ο αναγνώστης το αντικείμενον αυτής ως και την ιδιότητα των κυριωτέρων του αυτού διηγήματος προσώπων· τούτου δ' ένεκα εθεώρησα περιττόν να θέσω προκαταρκτικώς την εξήγησιν αυτής, καθόσον μάλιστα αι εν αυτή περιεχόμεναι λεπτομέρειαι σαφηνίζουν αρκούντως ό,τι η-δυνάμην προς τον σκοπόν τούτον να εκθέσω. (Κασσιέρης, 1854, σ. γ')

Φροντίζει, όμως, να αντικρούσει στον «Πρόλογο» τα επιχειρήματα των πολέμιων του είδους που θεωρούσαν το μυθιστόρημα επικίνδυνο για τα χρηστά ήθη ή μέσο πλουτισμού των συγγραφέων: «Εκ της αναγνώσεως αμφοτέρων των διηγημάτων τούτων ελπίζω ότι ο αναγνώστης θέλει με δικαιώσει δια την μετάφρασίν των, ην έκαμα μάλλον προς τον σκοπόν τούτον να συνεισφέρω και εγώ το κατά δύναμιν εις το κοινόν καλόν ή χάριν υλικής ωφελείας» (Κασσιέρης 1854, σ. γ'). Ο Κασσιέρης εμπλουτίζει το κείμενό του με σποραδικές υποσημειώσεις που αποσκοπούν να διευκρινίσουν δυσνόητο λεξιλόγιο (για παράδειγμα στη σ. 10 όπου αναφέρει τον ήχο «των αναφίνων» εξηγεί ότι «anafin μουσικόν όργανον εν χρήσει κατά τον μεσαιώνα» ή ακόμα αποδίδει το «voile latine» ως «φωσσώνιον» και εξηγεί στην υποσημείωση ότι πρόκειται για «άρμενον τρίγωνον ορθογώνιον» (σ. 33). Επιχειρεί ακόμα κάποιους νεολογισμούς, για τους οποίους παραθέτει και τον γαλλικό όρο σε παρένθεση για μεγαλύτερη σαφήνεια: «La tentation était grande = η πείρασις (la tentation) ήτο μεγάλη».

Ενώ όμως οι αυτοτελείς μεταφράσεις έργων του Chateaubriand παραμένουν περιορισμένες, ασφαλώς λόγω της αθρόας εισροής εύπεπτων, γαλλικών

⁵ Émile-Marc Saint-Hilaire (1796-1887), διάσημος γάλλος συγγραφέας και επιφυλλιογράφος του 19ου αιώνα. Το αφήγημα αυτό περιγράφει την επίσκεψη του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, του Καρλομάγνου και του Φρειδερίκου του Μέγα της Πρωσίας στον τάφο του Φαραώ Σεσώστριδος.

στην πλειοψηφία τους, μυθιστορημάτων, η παρουσία του γάλλου συγγραφέα γίνεται αισθητότερη την περίοδο αυτή μέσα από τις σελίδες των οικογενειακών και φιλολογικών περιοδικών. Η πολιτισμική διαμεσολάβηση που αναλαμβάνουν τα περιοδικά ποικίλει: άλλοτε δημοσιεύουν μεταφρασμένα αποσπάσματα και άλλοτε βιογραφίες,⁶ ενώ δεν λείπουν, όπως είπαμε, οι σποραδικές αναφορές στο όνομα και το έργο του, τα παραθέματα ή φράσεις που δημοσιεύονται προς τέρψιν των αναγνωστών, οι αγγελίες έκδοσης των έργων ή των μεταφράσεών τους, ακόμα και ανεκδοτολογικού τύπου δημοσιεύματα, κυρίως στις εφημερίδες.

Πρώτη η *Ευτέρπη* δημοσιεύει το 1849, σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Πωπ, απόσπασμα από τα *Απομνημονεύματα πέραν του τάφου*, έργο που δεν έχει μεταφραστεί ποτέ αυτοτελώς στα ελληνικά μέχρι και σήμερα (*Ευτέρπη* 1849, 238-229). Ακολουθεί την επόμενη χρονιά ο Γ. Κ.[αμπύρογλου] που μεταφράζει απόσπασμα από τους *Μάρτυρες*. Σποραδικά εντοπίζονται και άλλες μεταφράσεις στην *Ευτέρπη* το 1852 και το 1855. Τη σκυτάλη παίρνει το 1856 η *Πανδώρα* που δημοσιεύει τον *Ρεναίο* σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Πωπ. Πρόκειται για τη δεύτερη ελληνική μετάφραση της νουβέλας του Chateaubriand (*Πανδώρα*, τόμος ΣΤ, τχ. 143, 1^η Μαρτίου 1856, σ. 587-599), ενώ την ίδια χρονιά, το εκτενές απόσπασμα από το *Πνεύμα του Χριστιανισμού* –άλλο ένα έργο που παραμένει άγνωστο και που μεταφράζεται από έναν φοιτητή του πανεπιστημίου, τον Π. Κ. Ηρωΐδη– χρησιμεύει περισσότερο για να στηρίξει την πραγματεία του για το προπατορικό αμάρτημα (*Πανδώρα*, τομ. 2, τχ. 152, 15 Ιουλίου 1856, σ. 175-180).

Ορόσημο στην παρουσία του Chateaubriand στα ελληνικά γράμματα είναι το έτος 1860, όταν ο νεαρός τότε Εμμανουήλ Ροΐδης μεταφράζει το *Οδοιπορικό*, έχοντας επίγνωση ότι επιτελεί ένα έργο ευθύνης (Δημαράς, 1993, σ. 268) και ότι η μετάφρασή του αυτή θα μπορέσει να λειτουργήσει ως ανάχωμα στις αθρόες κακής ποιότητας μεταφράσεις μυθιστορημάτων.

Στον μακροσκελή πρόλογό του ο Ροΐδης επιχειρεί μια ιστορική αποτίμηση των μέχρι τότε μεταφραστικών επιλογών που είχαν το εξής αποτέλεσμα: «ο μεν Σύης και Δουμάς κατήντησαν παρ' ημίν δημώδεις, των δε κορυφαίων ποιητών και πεζογράφων τα έργα μένουσιν εισέτι άγνωστα πολλοίς, ως ξένων γλωσσών απείροις» (Ροΐδης, *Οδοιπορικόν*, β'). Ως αντίδοτο στα επιβλαβή μυθιστορήματα των παραπάνω συγγραφέων, στους οποίους συγκαταλέγει και τον Paul de Kock, ο Ροΐδης αντιπροτείνει τα μυθιστορήματα των George Sand, Walter Scott, Balzac, Lamartine και φυσικά του Chateaubriand. Θεωρεί επιπλέον ότι η μετάφρασή του έρχεται να καλύψει ένα ουσιαστικό κενό στο ελληνικό εκδοτικό τοπίο, δεδομένου ότι οι παλαιότερες ποιοτικές μεταφράσεις του Διαφωτισμού –δηλαδή οι *Τηλεμάχου τύχαι* του Fénelon, *Η Περιήγησις του νέου Αναχάρσιδος* του Abbé Barthélemy, τα διηγήματα του Bernardin de Saint-Pierre ή ακόμα και της *Αταλά*– ήταν πολλού εξαντλημένες (σ. γ'). Πέραν της αξίας του λογοτεχνικού έργου του Chateaubriand και του γεγονότος ότι ανταποκρίνεται στο διπλό αίτημα του τερπνού και του ωφέλιμου, ο μεταφραστής εκθειάζει το θρησκευτικό συναίσθημα που διαπνέει το έργο του γάλλου συγγραφέα:

⁶ Έχουμε εντοπίσει συνολικά τέσσερις σημαντικές βιογραφίες του Chateaubriand στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: το 1848 στην *Ευτέρπη*, το 1863 στη *Χρυσάλλιδα*, το 1869 στην *Εθνική Βιβλιοθήκη* και το 1879 στο περιοδικό *Αι Μούσαι*. Βλ. σχετικά στη βιβλιογραφία. Για τη βιογραφία ξένων λογοτεχνών ως είδος πολιτισμικής μεταφοράς βλ. Αθήνη (2016, σ. 125-154).

Ο συγγραφέας ούτος ή μάλλον πεζογράφος ποιητής εξυμνών την θρησκείαν, την πατρίδα και την φύσιν κινεί τα ευγενέστερα αισθήματα και αεί εν τη του ανθρώπου καρδιά ζώντα. Γεννηθείς εις αιώνα ασεβείας και διαφθοράς, ότε μεν η ευσέβεια εκαλείτο δεισιδαιμονία, οι δε λειτουργοί του Υψίστου ως περικαθάρματα του κόσμου παρεωρώντο, ηδυνήθη δια της ευγλώττου και ισχυράς αυτού φωνής, τους μεν αποπλανηθέντας να επαναγάγη υπό τους πόδας του Σταυρού μετανοούντας, τους δε κατά της θρησκείας ύβρεις, σοφιστείας και εμπαιγμούς, ους ο Βολταίρος, Διδερώ, Ολβάζ και οι τούτων οπαδοί συνεφόρησαν εν διαστήματι ολοκλήρου αιώνος, δι ενός μόνου βιβλίου να καταδείξη γελοία (Ροΐδης, *Οδοιπορικόν*, σ. δ'-ε').

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Αθηνά Γεωργαντά, ο αναγνώστης του προλόγου αυτού, με δυσκολία μπορεί να αναγνωρίσει τον μετέπειτα συγγραφέα της *Πάπισσας Ιωάννας* (Γεωργαντά, 1993, σ. 161). Όμως, για την ιστορία της μετάφρασης, η πολύτομη μετάφραση του *Οδοιπορικού* του Chateaubriand είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί για πρώτη φορά, όπως διαπιστώνει ο Φίλιππος Παππάς, ένας μεταφραστής κάνει απολογισμό της έως τότε μεταφραστικής παραγωγής και αντιπροτείνει ποιοτικότερα έργα προς μετάφραση (Παππάς, 2012, 62).

Ο Ροΐδης, εκτός από το *Οδοιπορικό*, συμπεριλαμβάνει στο τετράτομο έργο του το διήγημα *Αι τύχαι του τελευταίου Αβενσεράγου*, ένα απόσπασμα από τους *Μάρτυρες* και από το *Πνεύμα του Χριστιανισμού* καθώς και το «Προοίμιο» της πρώτης έκδοσης του *Οδοιπορικού* και την «Εισαγωγή» που συμπεριέλαβε ο Chateaubriand στη συγκεντρωτική έκδοση του 1827. Στην αρχή όμως της μετάφρασής του, ο Ροΐδης προτάσσει τη μετάφραση του *Υπομνήματος περί Ελλάδος* και το *Απόσπασμα διατριβής περί της ιστορίας της Γαλλίας αναγνωσθείσης εν τη Γαλλική Ακαδημία*, στο οποίο ο Chateaubriand εκφράζει τον θαυμασμό του για την αρχαιότητα και τους νεότερους Έλληνες. Εκφράζοντας το δέος που αισθάνεται απέναντι στον γάλλο συγγραφέα, ο Ροΐδης αφιερώνει το όλο εγχείρημα στον «φιλέλληνα Σατωβριάνδο». Όσο κι αν το μυθιστόρημα παγιώνεται σταδιακά τότε στα αναγνωστικά ήθη, σε περιπτώσεις συγγραφέων όπως ο Chateaubriand ή ο Ουγκώ, φαίνεται ότι το φιλελληνικό στοιχείο συνιστά ισχυρό μεταφραστικό και αναγνωστικό κίνητρο.⁷

Η μετάφραση του Ροΐδη παρουσιάζει ιδιαίτερο μεταφρασεολογικό ενδιαφέρον. Ακολουθώντας πιστά το πρωτότυπο, αφήνει να διαφανεί αφενός η γλωσσική αδεξιότητα του νεαρού μεταφραστή –για «καθαρεύουσα σχολικού τύπου» μιλάει ο Δημαράς (1993, σ. 269) – και αφετέρου η απειρία του, που καθίσταται εμφανής στα μεταφραστικά διλήμματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος. Εκεί όπου διστάζει για την ορθότητα των επιλογών του παραθέτει τη γαλλική λέξη σε υποσημείωση, προσκαλώντας έτσι τον αναγνώστη σε μια πιο ενεργή ανάγνωση του κειμένου. Ενίοτε επεξηγεί μεταφραστικές επιλογές που ενδέχεται να ξενίσουν το αντί του έλληνα αναγνώστη, όπως για παράδειγμα η λέξη «Αράβισσα» (σ. 198), για την οποία διευκρινίζει ότι ο θηλυκός σχηματισμός του Άραψ δεν είναι νεολογισμός αλλά ότι εντοπίζεται στην Αγία Γραφή. Πέρα από αυτά, όμως, ο Ροΐδης, διανθίζει το κείμενο με ποικίλες σημειώσεις. Ξεδιπλώνοντας την ευρυμάθειά του στην ιστορία, την αρχαιολογία και τη θεολογία, συμπληρώνει ή και διορθώνει το κείμενο του γάλλου περιηγητή, παραπέμποντας αφενός σε άλλους Ευρωπαίους

⁷ Για την περίπτωση του Ουγκώ, βλ. Provata (1995).

ταξιδιώτες, όπως για παράδειγμα στον Rouqueville (*Οδοιπορικό*, σ. 135), και αφετέρου σε σύγχρονους του έλληνες συγγραφείς ή και σε άλλα βιβλία του Chateaubriand.

Η μετάφραση του Ροΐδη έγινε ευμενώς δεκτή από την κριτική το 1860, με άρθρα στην *Αθηνά* (αρ. 2909, έτος ΚΘ', 10.9.1860) και αργότερα, το 1862, στον *Εθνοφύλακα* που σημειώνει ότι «κυμαιομένου δ' αναμέσον των σκοπέλων της αμόρφου ημών γλώσσης του ακατίου του μεταφραστού, κατώρθωσεν ο κ. Ροΐδης, έχων οδηγόν την γνώσιν της των ημετέρων προγόνων γλώσσης, να διαφύγη μετά πολλής επιτυχίας πάντα κίνδυνον ναυαγίου» (*Εθνοφύλαξ* έτος Α', αρ 118, 7 Οκτωβρίου 1862, σ. 4).

Χάρη στο «ωραίο ριπίδι» του Ροΐδη, για να δανειστούμε την επιτυχή έκφραση του Δημαρά (1993, σ. 269), η δεκαετία που ακολουθεί θα είναι η πιο γόνιμη μεταφραστικά. Γνωστά έργα αναμεταφράζονται ενώ άλλα μεταφράζονται για πρώτη φορά. Δύο νέες μεταφράσεις κυκλοφορούν το 1864. Στην Αθήνα, ο Κωνσταντίνος Δραγούμης, φοιτητής της Νομικής και ανηψιός του Νικολάου Δραγούμη, δημοσιεύει το 1864 μετάφραση των *Νατσαίων*. Η απόπειρά του έγινε ευμενώς δεκτή από την κριτική που διακρίνει στο εν λόγω έργο την παρηγορητική αξία της θρησκείας, την αρετή και την ελευθερία: «Το βιβλίον τούτο συνιστώμεν εις το κοινόν ως πολλού λόγου άξιον. Ο Σατωβριάν υπήρξεν ο κυριώτερος μοχλός της ανεξαρτησίας ημών εν τη Δύσει και καθό τοιούτος οφείλομεν να εκτιμώμεν και αγαπώμεν τα έργα αυτού ως άξια της μνήμης του» (*Αυγή*, έτος Ζ', αρ. 1345, 1^η Ιανουαρίου 1865, σ. 6).

Την ίδια χρονιά (1864) στην Κωνσταντινούπολη, ο Σταύρος Βουτυράς, μέτεπειτα εκδότης της εφημερίδας *Νεολόγος* και πολυγραφότατος μεταφραστής, εκδίδει τους *Μάρτυρες* και υπενθυμίζει στον «Πρόλόγο» του τους άρρηκτους δεσμούς ανάμεσα στον αρχαίο κόσμο και τη χριστιανική θρησκεία.⁸ Γνωστός για τις εθνικές θέσεις του και τον σθεναρό αγώνα του εναντίον της Υψηλής Πύλης, που παραβίαζε συστηματικά τα πατριαρχικά προνόμια, ο Βουτυράς αφιερώνει την εποποιία του Chateaubriand, η οποία «άρωμα άμβροτον χριστιανισμού και ελληνισμού απόζουσα», στον Αρχιεπίσκοπο του όρους Σινά Κύριλλο (Βουτυράς 1864: δ'). Απέναντι στα ολέθρια αποτελέσματα του Διαφωτισμού και τον σημαντικότερο εκπρόσωπό του, τον Βολταίρο, ο Βουτυράς τοποθετεί τον Chateaubriand, τον αφοσιωμένο στη νόμιμη μοναρχική δυναστεία και υπέρμαχο της πατρίδας του συγγραφέα, τον ευσεβή χριστιανό και πολέμιο της ασέβειας (Βουτυράς, 1864, σ. ε'-ιζ').

Το 1866 αναδεικνύεται η πιο γόνιμη μεταφραστική χρονιά. Στην Κωνσταντινούπολη ο Διονύσιος Βάρλας μεταφράζει τα έργα *Αταλά*, *Ρεναίος* και *Περιήγησις εις Αμερικήν* και στη Σμύρνη κυκλοφορεί νέα μετάφραση των *Μαρτύρων* από τον Μ. Χρυσόπουλο, ενώ στην Πάτρα, με τα αρχικόνυμα Α.Π.Φ, κυκλοφορεί η τρίτη κατά σειρά μετάφραση του *Τελευταίου των Αβενσεράγων*.

Η εντονότερη αυτή παρουσία του γάλλου συγγραφέα στα ελληνικά γράμματα κατά τη δεκαετία 1860-1870 συμβαδίζει με μια γενικότερη αλλαγή στάσης απέναντι στο μεταφρασμένο μυθιστόρημα. Στον απόηχο της γνωστής αντιδικίας *Αθηνάς* και *Πανδώρας*, που εκτυλίσσεται το 1856 με επίκεντρο τις μεταφράσεις των ξένων μυθιστορημάτων τις οποίες φιλοξενούσε στις σελίδες της η *Πανδώρα*,⁹ γίνεται επιτακτικό το αίτημα για ποιοτικότερες μεταφράσεις. Στο έργο του

⁸ Ο Σταύρος Βουτυράς έχει μεταφράσει μεταξύ άλλων Hugo, Corneille και Racine.

⁹ Για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά Ντενίση (1995).

Chateaubriand, η ελληνική λογοσύνη εντοπίζει πολλά από τα στοιχεία που αναζητούσε ως αντίδοτο στην πλημμυρίδα των μεταφράσεων γαλλικών μυθιστορημάτων του συρμού. Ο γάλλος συγγραφέας, που ήταν ήδη ένας αναγνωρισμένος φιλέλληνας αφού ο Όθωνας του είχε απονεμίσει το 1843 τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος, ικανοποιεί το διπλό αίτημα της ωφέλειας και της τερπνότητας και αρέσει γιατί στα έργα του με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναδεικνύεται το ρομαντικό συναίσθημα, η υπεροχή της χριστιανικής θρησκείας και η θρησκευτική ευλάβεια, η πατριωτική έμπνευση, η πολιτική μετριοπάθεια, η αρχαιολατρία.

Ο γάλλος συγγραφέας εξακολουθεί να μεταφράζεται μέχρι το τέλος του αιώνα. Δύο νέες μεταφράσεις της *Atala*, η μία αρχικώνυμη από μια γυναίκα, την Ευφροσύνη Βασιλάκου, και η άλλη ανώνυμη στον Πύργο το 1886, ανεβάζουν σε έξι το σύνολο των μεταφράσεων του έργου. Ακολουθεί σε δημοφιλία το *Les aventures du dernier Abencerage* με τέσσερις μεταφράσεις και το *Les Martyrs* με δύο. Το *Οδοιπορικό* δεν ξαναμεταφράστηκε μετά τον Ροΐδη στη διάρκεια του 19ου αιώνα και από μία μετάφραση μετρούν το *René* και το *Les Natchez*.

Διατηρείται, παράλληλα, αλλά φθίνει η παρουσία του Chateaubriand στα λογοτεχνικά περιοδικά σε όλη τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα.¹⁰ Δημοσιεύονται νέες βιογραφίες (*Εθνική Βιβλιοθήκη, Αι Μούσαι*) και μεταφρασμένα αποσπάσματα των έργων του. Στο γύρισμα του αιώνα το ενδιαφέρον για το *Οδοιπορικό* αναζωπυρώνεται και το περιοδικό *Αττική Ίρις* δημοσιεύει σε συνέχειες εκτενή αποσπάσματα από τη μετάφραση του Ροΐδη.

Κλείνοντας το οδοιπορικό των μεταφράσεων του Chateaubriand στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, θα είχε ενδιαφέρον να σταθούμε λίγο στις μεταφραστικές προθέσεις που δεν υλοποιήθηκαν ποτέ αλλά που με τον δικό τους τρόπο συμβάλλουν και αυτές στη διαμόρφωση του μεταφραστικού τοπίου και την αποτίμηση της παρουσίας του Chateaubriand στην Ελλάδα. Στις 7 Ιουλίου 1854, η εφημερίδα *Αιών* προαναγγέλλει την έκδοση μιας μετάφρασης των *Μαρτύρων* (*Αιών*, αρ. φ. 1475, 7 Ιουλίου 1854, σ. 4), που όμως δεν κυκλοφόρησε ποτέ. Δύο χρόνια αργότερα, το 1876, ο Κωνσταντίνος Πωπ εκδηλώνει και αυτός την πρόθεσή του να μεταφράσει το *Αταλά* (*Πανδώρα*, τ. ΙΣΤ', φυλλ. 143, σ. 587).

Έχει συχνά ειπωθεί ότι η εικόνα της υπό διαμόρφωση ελληνικής λογοτεχνίας κατά τον 19ο αιώνα είναι άρρηκτα δεμένη με την ιστορία των μεταφράσεων. Σε αυτές η ελληνική λογοτεχνία αναζητά πρότυπα, από αυτές περιμένει να καλλιεργηθεί το αναγνωστικό κριτήριο του κοινού και ενάντια σε αυτές στρέφει τα βέλη της κριτικής. Στο έργο του Chateaubriand έσκυψαν πολλοί μεταφραστές, επώνυμοι –με επιφανέστερο τον Ροΐδη–, ανώνυμοι και αρχικώνυμοι, λόγιοι, φοιτητές και στρατιωτικοί, γυναίκες. Τα έργα του ικανοποιούσαν το αίτημα της τέρψης και της ωφέλειας και προσέφεραν ένα ισχυρό πρότυπο στη νεοελληνική κοινωνία. Ο Chateaubriand είχε καταδικάσει τις ιδέες του Διαφωτισμού και είχε αναδείξει την πίστη στη χριστιανική θρησκεία, με το προσωπικό του παράδειγμα είχε διδάξει την αφοσίωση στη νόμιμη μοναρχική δυναστεία, με τον πολιτικό του βίο τη μετριοπάθεια και την απόσταση από τις επαναστατικές ιδέες. Ανταποκρινόταν με λίγα λόγια στον επίσημο ιδεολογικό και πνευματικό κώδικα του νεοελληνικού κράτους. Το 1884 το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων αποφάσισε να τον τιμήσει μαζί με άλλους γάλλους φιλέλληνες όπως ο Hugo και ο Béranger και

¹⁰ Βλ. την καταγραφή που παραθέτουμε στη βιβλιογραφία. Ο κατάλογος αυτός ασφαλώς δεν είναι εξαντλητικός, συνιστά όμως μια επαρκή ένδειξη.

έδωσε σε μία οδό της πόλης το όνομά του. Πλέον, ο Chateaubriand, ο δικός μας Σατωβριάνδος, αποτελεί κομμάτι της συλλογικής μνήμης της Αθήνας.

Βιβλιογραφία

Πηγές

- Chateaubriand, François-René de. (1811). *Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris, en allant par la Grèce et revenant par l'Égypte, la Barbarie et l'Espagne*. Tome 1, Paris, Le Normant.
- Chateaubriand, M. le Vicomte de. (1825). *Note sur la Grèce*, Paris, Le Normant père, (Δημοσιεύθηκε την ίδια χρονιά και με τον τίτλο *Appel en faveur de la cause sacrée des Grecs*).

Μεταφράσεις των έργων του Chateaubriand στα ελληνικά

Atala (1801)

- 1805** *Αταλά ή Οι Έρωτες δύο αγρίων εγχωρίων της Βορείου Αμερικής* Ποίημα του Φραντζέσκου Αυγούστου Σατωβριάν. Μεταφρασθέν εκ της Γαλλικής εις την μιξοβάββαρον Ελληνικήν φωνήν. Ενετίησιν, 1805. Παρά Πάνω Θεοδοσίου τω εξ Ιωαννίνων. [Ανώνυμη μετάφραση του Κωνσταντίνου Σταμάτη]
- 1841** *Αταλά ή Έρωτες δύο Αγρίων*. Εκ του γαλλικού εκδοθείσα παρά του Σπ. Αυλονίτου. [Σμύρνη, τυπ. Ι. Μάγνητος, 1841]. Λανθάνει. Η πληροφορία από αγγελίες στην εφ. *Ο Αστήρ της Ανατολής*, Σμύρνη, αρ. 2, 24 Οκτ. 1841, αρ. 6, 21 Νοεμ. 1841, αρ. 17, 6 Φεβρ. 1842 και αρ. 21, 7 Μαρτ. 1842, όπου προαναγγέλλεται και η έκδοση της *Ιστορίας του Ρεναίου*, σε μετάφραση του ίδιου, ως συνέχεια της *Αταλά*.
- 1848** *Ατάλη. Ρενέ*. Υπό Φραγκίσκου Αυγούστου Σατωβριάν. Έκδοσις Δεκάτη Τετάρτη. Εκ του Γαλλικού μεταφρασθέν. Υπό Κ. Κόκλα. Εν Αθήναις Εκ της Τυπογραφ. Ν. Παππαδοπούλου. 1848.
- 1866** M. le Vicomte de Chateaubriand. *Αταλά Ρεναίος και Περιήγησις εις Αμερικήν* Μετάφρασις Διονυσίου Βάρλα. Εν Κωνσταντινουπόλει, Εκ του Τυπογραφείου του Ε. Καγιόλ, 1866.
- 1879** *Αταλά και Ρενέ*. Του Chateaubriand πόνημα μεταγλωττισθέν εκ της 12ης εκδόσεως υπό της E** B** [Ευφροσύνη Βασιλάκου]. Εν Αθήναις Τύποις «Ελληνικής Ανεξαρτησίας» 1879.
- 1886** *Η Αταλά* Μυθιστορία μεταφρασθείσα εκ του Γαλλικού. Εκδίδεται δαπάνη και φροντίδι Γ. Ε. Δημητριάδου. Εν Πύργω, Εκ του Τυπογρ. της «Ηλείας», 1886.

René (1802)

- 1879** *Αταλά και Ρενέ*. Του Chateaubriand Πόνημα μεταγλωττισθέν εκ της 12ης εκδόσεως υπό της E** B** [Ευφροσύνη Βασιλάκου]. Εν Αθήναις Τύποις «Ελληνικής Ανεξαρτησίας» 1879.

Les Martyrs (1809)

- 1864** *Οι Μάρτυρες* Πεζογραφική εποποιΐα του Σατωβριάνδου, Μεταφρασθείσα εκ του Γαλλικού υπό Σταύρου Ι. Βουτυρά, και εκδοθείσα υπό Σ. Ι. Βουτυρά και Δ. Νικολαΐδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις Ανατολικού Αστέρος. 1864.
- 1866** *Οι Μάρτυρες* Έπος εν τω πεζώ λόγω. Υπό Σατωβριάνδου. Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού και εκδοθέν υπό Μ. Χρυσοπούλου. Εν Σμύρνη, Εκ του Τυπογραφείου Π. Μαρκοπούλου. 1866.

Itinéraire de Paris à Jérusalem (1811)

1860 Σατωβριάνδου *Οδοιπορικόν. Εκ Παρισίων εις Ιεροσόλυμα και εξ Ιεροσολύμων εις Παρισίους*. Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού Υπό Εμμ. Δ. Ροΐδου. 4 τόμοι, Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου της Αυγής, 1860.

Note sur la Grèce (1825)

1825 *Υπόμνημα περι της Ελλάδος του Κ. Αντικόμητος Σατωβριάνδου*, μέλους μιας από τας υπέρ των Ελλήνων εταιρείας, μεταφρασμένον από την Γαλλικήν γλώσσαν. Εν Παρισίοις, Εκ της Τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, 1825.

1826 *Τα Μυστικοσυμβούλια και οι Λαοί από τα 1815 έως σήμερον παρά του Κυρίου Μπινιών*. Τρίτη έκδοσις αναθεωρηθείσα επιδιορθωθείσα και αυξηθείσα εν Παρισίοις Κατά μήνα Απρίλιον 1823. Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού ομού με το περί της Ελλάδος Υπόμνημα του Κυρίου Σχιατωβριάν Παρά του Ν. Σπηλιάδου. Και εκδοθέν κατά μήνα Φεβρουάριον 1826 φιλοτίμω δαπάνη των φιλομούσων συνδρομητών των οποίων τα ονόματα κατεχωρίσθησαν εις το τέλος του βιβλίου. [Ναύπλιο, Τυπογραφία της Διοικήσεως].

1850 *Αιών*, έτος IB, αρ. φ. 1047, 11 Μαρτίου 1850, σ.2-3 : αναδημοσιεύεται το 1^ο μέρος από την εφ. *Τύπος*.

Αιών, έτος IB, αρ. φ. 1050, 19 Μαρτίου 1850, σ.2-3 : αναδημοσιεύεται το 2^ο μέρος από την εφ. *Τύπος*.

Αιών, έτος IB, αρ. φ. 1062, 10 Μαΐου 1850, σ.2 : αναδημοσιεύεται το 2^ο μέρος από την εφ. *Τύπος*.

Les Natchez (1826)

1864 Σατωμπριάν *Οι Νατσαίοι*. Μεταφρασθέντες εκ του Γαλλικού υπό Κωνσταντίνου Ι. Δραγούμη, Φοιτητού της Νομικής εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω. Εν Αθήναις, Τύποις Ζ. Γρυπάρη και Α. Καναριώτου, 1864.

Les aventures du dernier Abencerage (1826)

1854 *Ιστορικά Διηγήματα. Τα συμβάντα του τελευταίου Αβεγκεράγου Υπό του κ. Σιατωβριάν*. Και η επίσκεψις εις τους τρεις τάφους υπό του Κ. Εμιλίου Μάρκου δε Σαιν Ιλαίρ. Μεταφρασθέντα εκ της Γαλλικής υπό Ιωάννου Κασσιέρη Καταλυματίου Τάγματος Ι τάξεως. Εν Ναυπλίω, Εκ της Τυπογραφίας Κ. Ιωαννίδου. 1854.

1860 Σατωβριάνδου *Αι τύχαι του τελευταίου Αβενσεράγου*. Αθήνα, Τυπ. Αυγής, 1860. Ανάτυπο από τον Δ' τόμο του Οδοιπορικού του Σατωβριάνδου, στη μετάφραση του Εμμ. Δ. Ροΐδη.

1866 *Τα συμβάντα του τελευταίου Αβενσεράγου*. Μυθιστορία Γαλλική του συγγραφέως Σατωβριάνδου. Μεταγλωττισθείσα υπό Α. Π. Φ. Εν Πάτραις, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Ευσταθίου Π. Χριστοδούλου, 1866.

1900 Σατωβριάνδου *Ο τελευταίος των Αβανσεράγων*. Εν Αθήναις, Εκδοτικόν Γραφείον Χιώτης και Χαϊρόπουλος, 1900.

Voyage en Amérique (1827)

1866 M. le Vicomte de Chateaubriand. *Αταλά, Ρεναίος και Περιήγησις εις Αμερικην* Μετάφρασις Διονυσίου Βαρλά. Εν Κωνσταντινουπόλει, Εκ του Τυπογραφείου του ποτε Ε. Καγιόλ. 1866.

Αποσπασματικές δημοσιεύσεις στον περιοδικό τύπο (η καταγραφή δεν είναι εξαντλητική)

- 1849 «Η νεότης του Σατοβριάνδου». Εκ των μετά θάνατος Απομνηματευμάτων του [= *Mémoires d'outre-tombe*], μτφρ. Κ. Πωπ. *Ευτέρπη*, τ. 2, αρ. 36, [15.2.1849], σ. 238-229.
- 1850 «Η Βελλέδα. Επεισόδιον εκ της περιωνύμου εποποιίας του Σατωβριάνδου *Οι Μάρτυρες*», μτφρ Γ.Κ.[αμπούρογλου], *Ευτέρπη*, τ. 4, αρ. 73, [1.9.1850], σ. 1-9.
- 1852 «Το Άνθος. Κατά τον Σατοβριαν», *Ευτέρπη*, τ. 6, αρ. 3, [15.10.1852], σ. 72.
- 1855 «Έλληνες και Ρωμαίοι». Σκέψεις του Chateaubriand. *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. *Ευτέρπη*, τ. 8, αρ. 54 [1.1.1855], σ. 128.
- 1856 «Ο Ρεναίος υπό Σατωβριάνδου», μτφρ. Κ. Πωπ, *Πανδώρα*, τόμος ΣΤ, τχ 143, 1^η Μαρτίου 1856, σ. 587-599.
- 1856 «Αρχική του ανθρώπου κατάστασις. Νέα περί του προπατορικού αμαρτήματος απόδειξις. (Εκ του Πνεύματος του Χριστιανισμού του Σατωβριάνδου), μτφρ. Π.Κ. Ηρωΐδης, *Πανδώρα*, τομ. 2, τχ. 152, 15 Ιουλίου 1856, σ. 175-180.
- 1861 «Η εναέριος ταφή», Chateaubriand, *Le Génie du christianisme*, μτφρ. Δ. Κεφαλληνού, *Ο Φίλος της νεολαίας Ζακύνθου*, τ. Ε, τχ. Α (Μάρτιος 1861), σ. 10-11.
- 1865 «Η νύχτα στο Νέο Κόσμο (Chateaubriand)», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Α', φυλλ. 9, 4 Δεκεμβρίου 1965, σ. 65.
- 1865 «Το Άνθος» (Chateaubriand)», μτφρ. Ευθύφρων, *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Α', φυλλ. 11, 18 Δεκεμβρίου 1865, σ. 83.
- 1868 «Καταστροφή της Καρχηδόνας (Chateaubriand)», μτφρ. Μουσαίος, *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Δ', φυλλ. 100, 16 Νοεμβρίου 1868, σ. 45.
- 1868 «Ο Ξένος. (Απόσπασμα εκ των Σατωβριάνδου), μτφρ. Α. Παράσχος, *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Δ', φυλλ. 100, 16 Νοεμβρίου 1868, σ. 62-63.
- 1872 «Η Ρώμη. Περιήγηση», μτφρ. Γεώργιος Αγγελόπουλος. *Εθνική Βιβλιοθήκη*, Έτος 7ο, φυλλ. Γ' (Μάιος 1872), σ. 91-94 & φυλλ. Δ', Ιούνιος 1872, σ. 130-133.
- 1874 «Ο Οδυσσεύς και η Πηνελόπη», μτφρ Πασχάλης Κωνσταντινίδης, *Ο Μέγντωρ*, τόμος Ε, τχ. ΝΕ, Μάρτιος 1874, σ. 202-203.
- 1875 «Η Παρθενία και ο γάμος» κατά τον Chateaubriand, μτφρ Κωνσταντίνος Πωπ, *Ημερολόγιον Οικογενειακόν έτος 1875*, σ. 137-139.
- 1876 «Ανωφελής κίνδυνος της αθειάς [Ελευθέρα μετάφρασις εκ του γαλλικού], Chateaubriand *Le génie du christianisme*, μτφρ. Α. Κ. Παππαγεωργίου, *Κορίννα*, Έτος Β', Μάρτιος 1876, φυλλ. Α', σ. 7.
- 1876 «Ήθη των αγρίων εν Αμερική (εκ των του Σατωβριάν), μτφρ. Ευγένιος Γ. Ζαλοκώστας, *Αττικόν Ημερολόγιον*, έτος Ι', 1875, σ. 13-33.
- 1883 Σατωβριάνδος, «Μυστηριώδης πηγή εν Φλωρίδι», *Ποικίλη Στοά*, έτος 1883, σ. 266-267.
- 1894 «Τύψεις και συνείδησις. Κατά μετάφρασιν εκ του Πνεύματος του Χριστιανισμού», μτφρ. Παρασκευή Θ. Παπακώστα, *Ποικίλη Στοά*, 1894, σ. 401-402.
- 1895 «Εκ των του Chateaubriand. Η αθανασία της ψυχής», μτφρ. Κατίνα Β. Αλεξάνδρου, *Εφημερίς των Κυριών*, έτος Η', αρ. 380, 8 Ιανουαρίου 1895, σ. 4-6 και έτος Θ', αρ. 398, 14 Μαΐου 1895, σ. 6-7.

- 1899 «Η Βηθλεέμ», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, έτος Β', 1899, αρ. 21-22, σ. 153-155.
- 1900 «Περιγραφή των Αγίων τόπων», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Γ', έτος Γ', 1900, αρ. 1, σ. 1-3.
- 1900 «Εκ των του Σατωβριάνδου», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Γ', έτος Γ', 1900, αρ. 4, σ. 38-39.
- 1900 «Εκ των του Σατωβριάνδου. Αρχαία μνημεία», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Γ', έτος Γ', 1900, αρ. 5, σ. 49.
- 1901 «Περί των Αράβων», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Δ', έτος Δ', 1901, αρ. 11, σ. 121-123.
- 1901 «Όνειρον Οδοιπόρου», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Δ', έτος Δ', 1901, αρ. 21, σ. 239.
- 1901 «Περί Ελλήνων», Μετάφρασις υπό Εμμανουήλ Ροΐδου, *Αττική Ίρις*, τόμος Δ', έτος Δ', 1901, αρ. 16, σ. 181-182.
- 1919 «Το δάσος», μτφρ. Ε. Δ. Σπηλιωτόπουλος, *Νουμάς*, 1919, τχ. 614, σ. 68.

Βιογραφίες

- 1848 Ε. Μ. [Νικόλαος Δραγούμης], (εκ του γαλλικού), «Σατωβριάν», *Ευτέρπη* (τ. Β', αρ. 29, σ. 106-108).
- 1863 Αλέξανδρος Σ. Βυζάντιος, «Φρασκίσκος Σατωβριάν», *Χρυσάλλις*, 1863, 109-112.
- 1869 Ν. Καζάζης, «Φραγκίσκος Σατωβριάνδος (Μελέτη)», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, Έτος Δ, φυλλ., 109-111 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1869), σ. 289-301. Έτος Ε' φυλλ. Β' (Νοέμβριος 1869), σ. 36-41. Έτος Ε', φυλλ. Γ' (Δεκέμβριος 1869, σ. 75-80. Έτος Ε', φυλλ. Η' (Μάιος 1870), σ. 225-236. Έτος Ε', φυλλ. Θ' (Ιούνιος 1870), σ. 271-278.
- 1879 «Σατωβριάν», *Αι Μούσαι* 12(1-7-1879), σ. 97-99.

Μελέτες

- Αθήνη, Στέση. (2010). *Όψεις της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας 1700-1830*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ.
- Αθήνη, Στέση. (2016). «Πολιτισμικές μεταφορές στον περιοδικό τύπο: οι βιογραφίες ξένων λογοτεχνών», Άννα Ταμπάκη & Ουρανία Πολυκανδριώτη (επιμ.), *Ελληνικότητα και ετερότητα: πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και έθνικός χαρακτήρας' στον 19ο αιώνα*. Πρακτικά συμποσίου, τόμος Β', Αθήνα, ΕΚΠΑ / ΕΙΕ, σ. 125-154.
- Bignon, Louis-Pierre Édouard. (1822). *Les cabinets et les peuples depuis 1815 jusqu'à la fin de 1822*. Paris, chez Béchét aîné.
- Γεωργαντά, Αθηνά. (1993). *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η πορεία προς την Πάπισσα Ιωάννα (1860-1865)*. Αθήνα, Ιστός.
- Δημαράς, Κ. Θ. (1993) «Ο Chateaubriand στην Ελλάδα», *Ελληνικός ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, σ. 255-269.
- Δοανίδου Σοφία, (1978). «Η σταδιακή πορεία του Chateaubriand προς τον φιλελλητισμό», *Δελτίον της ιστορικής και εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος*, τ. 21, σ. 499-512.
- Ζαδέ, Γεωργίου, (1874). *Γαλλική Χρηστομάθεια*, Προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων. Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή.

- [Carasutza, Jean], (1848). *Hommage d'un Grec aux mânes de Chateaubriand comme poète et comme ami de la Grèce*, [s.n.].
- Καρασούτσα, Ιωάννη. (1849). « Sur la mort de Chateaubriand », *Απάνθισμα ποιητικών*, Εν Αθήναις, Τυπογραφία Νικολάου Αγγελίδου, σ. 77-82.
- Καρασούτσα, Ιωάννης. (1860). *Η Βάρβιτος ήτοι συλλογή των λυρικών αυτού ποιημάτων*, Αθήναι, Τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά.
- Καρασούτσα, Ι. (1855). *Χρηστομάθεια Γαλλική*, Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού.
- Kirkova, T. E. (1968). « Lettres du Dr Nicolas S. Piccolos adressées à Sainte-Beuve, V. Cousin, Fr. Dübner, Em. Miler et J.-F. Boissonnade », *Dr Nicolas S. Piccolos. Études et documents inédits oubliés à l'occasion du centenaire de sa mort (1865-1965) sous la direction de V. Besevliev, N. Todorov et T. Kirkova*, Sofia, p. 209-211.
- Κουμαριανού, Αικατερίνη. (1963). « Νέα στοιχεία για τον Κωνσταντίνο Σταμάτη », *Ο Εραμιστής*, 1 σ. 13-22.
- Λαστίκ, Ιω. (1868). *Γαλλική Χρηστομάθεια*. Εκδίδεται υπό Α. Α. Σακελλαρίου. Αθήνησι, Τύποις Π. Α. Σακελλαρίου.
- Μινώτου, Ιωάννου. (1845). *Δοκίμιον ιστορικών περί της γαλλικής φιλολογίας*, εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας του εκδότη.
- Ντενίση, Σοφία, (1995). *Το φαινόμενο των μεταφρασμένων μυθιστορημάτων και η περίπτωση του αγγλικού μυθιστορήματος στα χρόνια του ελληνικού Ρομαντισμού (1830-1800)*. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή. Αθήνα, Περίπλους.
- Πρωτοψάλτης, Ε. Γ. (1968). « Ο γαλλικός φιλελληνισμός και ο Σατωμπριάν », *Νέα Εστία*, έτος ΜΒ'-1968, τ. 84, τχ. 995, Χριστούγεννα 1968: François-René de Chateaubriand, σ. 218-235.
- Provata, Despina, (1995). *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*, Διδακτορική διατριβή, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV).
- Provata, Despina. (1990). « Écrire en français en Grèce au XIXe siècle », *Écrivains grecs de langue française*, Nouvelles du Sud, Numéro spécial, 13(1990), Paris, σ. 13-25.
- Quemeneur Pierre, (1962). « Chateaubriand et la Grèce », *Balkan Studies*, t. 3, p. 119-132.
- Rangabé, A. R. ²1846. *Encyclopédie Française, ou Choix de morceaux des meilleurs prosateurs et poètes français. Avec des notes à l'usage des Écoles de la Grèce* / Ραγκαβή, Α. Ρ., *Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, ή Συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμωτέρων λογογράφων και ποιητών*, εν Αθηναίς, εν της τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά.
- Jouanny Robert, (1968). « À propos de la note sur la Grèce (1825) », *Νέα Εστία*, έτος ΜΒ'-1968, τ. 84, τχ. 995, Χριστούγεννα 1968: François-René de Chateaubriand, σ. 44-53.
- Πολίτης, Αλέξης. (1999). « Αναζητώντας την πεζογραφία και τους πεζογράφους, 1830-1880 », Αστέριος Αργυρίου κ.ά. (επιμ.), *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση*, Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο 2-4 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, τ. 1, σ. 85-96.

- Πολίτης, Αλέξης, (1997). «Η μετάφραση της Κορίννας στα 1835. Η ώρα της πεζογραφίας», Νάσος Βαγενάς (επιμ.), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, σ. 206-218.
- Παππάς, Φίλιππος. (2012). *Ο διάλογος της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες μέσω των μεταφράσεων 1830-1909*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης Φιλοσοφική Σχολή Τμήμα Φιλολογίας.
- Σέρβου, Μαριέττα. (1988). «Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες-Συμπληρώσεις», *Τετράδια Εργασίας*, αρ. 10, σ. 443-448.
- Στεφανόπολι, Α. Ζ. (1884). *Εκλογή τεμαχίων Γάλλων Λογογράφων και Ποιητών*, 4 Τόμοι, Εν Αθήναις Βιβλιοπωλείον Ο Κοραΐς Ανέστη Κωνσταντινίδου.

Résumé

Despina Provata

Les traductions de Chateaubriand en Grèce

François-René de Chateaubriand occupe une place particulière dans la mémoire collective de la Grèce moderne. Il est inscrit dans les lettres grecques modernes au double titre de philhellène et d'homme de lettres, aux côtés d'autres écrivains et philhellènes européens tels que Byron et Victor Hugo ou encore Béranger. À sa mort, en juillet 1848, les journaux grecs saluent unanimement un fidèle ami de la Grèce. Mais dans quelle mesure son œuvre littéraire était-elle connue du public grec ? Quelles œuvres étaient traduites et quelle en fut leur réception ? La présente étude tente un premier recensement des traductions grecques de Chateaubriand au XIXe siècle et une périodisation de la présence de son œuvre en Grèce. Si dans un premier temps les lecteurs de Chateaubriand appartiennent à une élite intellectuelle francophone susceptible de pouvoir le lire dans l'original, le cercle des lecteurs s'élargit progressivement grâce notamment à des traductions intégrales mais aussi grâce à des traductions partielles insérées dans les revues littéraires du XIXe siècle.